

ERZURUM BÖLGESİNDE EMZİREN ANNELERİN EMZİRME İŞLEMİ HAKKINDAKİ BİLGİ DÜZEYLERİ, UYGULAMALARININ BELİRLENMESİ VE HEMŞİRENİN ROLÜ*

Gülşen ERYILMAZ**

ÖZET

Erzurum bölgesindeki annelerin emzirme işlemi ile ilgili yeterli ve doğru bilgiye sahip olamayacağı düşünülerek, annelerin emzirme konusundaki bilgi düzeylerini, uygulamalarını araştırmak ve hemşirenin rolünü belirlemek amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Kesitsel tanımlayıcı özelliğe sahip araştırmada deneysel bir yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Erzurum'da bulunan Üniversite Hastanesi, Numune Hastanesi ve S.S.K Hastanesi Kadın-Doğum Kliniğinde canlı doğum yapan ve bebeklerini emziren 300 anne oluşturmuştur. Bu gruptan 30 kişilik deney grubu seçilerek eğitim verilmiştir. Bir ay sonra yapılan ev ziyaretlerinde verilen eğitimin başarısı, geliştirilen gözlem formu ile değerlendirilmiştir.

Annelerin çoğunun emzirme tekniği konusunda yeterli ve doğru bilgiye sahip olmadıkları, eğitimle bilgi ve davranışlarının olumlu bir biçimde değişebileceği kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emzirme, Annelerin eğitimi, Meme bakımı

KNOWLEDGE LEVELS OF MOTHERS ABOUT SUCKLE IN ERZURUM REGION, AND DETERMINATION OF THE APPLICATION AND THE ROLE OF THE NURSES

ABSTRACT

This research was carried out in search of the role of the nurses, and to investigate the applications and knowledge levels of the mothers about suckling, by taking into consideration that the mothers couldn't have sufficient and accurate knowledge about suckling.

*Bu yüksek lisans tezi 3-5 Haziran 1998 tarihinde Hemşirelik-Ebelik Eğitim ve Uygulamalarında Kalite Sempozyumunda (Kayseri) sunulmuştur.

**Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği ABD (Yrd. Doç .Dr.).

An empirical method was used in the research having a sectional descriptive feature.

300 mothers suckling their infants and giving alive birth in Delivery Clinics of S. I. O hospital and state hospital and University Hospital in Erzurum made up the samples of the research.

30 people of this group were chosen as experimental group, and they were given training. In the controls made a months later, the success of training given was evaluated with observation forms.

It was proved that most of the mothers didn't have accurate knowledge about suckling technique, and that knowledge and behaviours could be changed positively by means of training.

Key words: *Suckling, Mother education. Breast care.*

GİRİŞ

Bir toplumun gelişmesi ve ilerlemesi o toplumu oluşturan bireylerin, zihin, beden ve ruh bakımından sağlıklı olmalarına bağlıdır. Doğada yaşayan her memeli canlının sütü, yavrusunun beslenmesi ve gelişimi için en ideal besin kaynağıdır. İnsan içinde en ideal besin kaynağı anne sütüdür.

Anne sütünün bileşiminde bebeğin gereksinimlerini karşılayabilecek oranlarda mineral, vitamin, protein, yağ, şeker, su ve imminglobulinler bulunmaktadır. Ekonomik ve kolay hazırlanmasının yanısıra anne ile bebek arasındaki bedensel ve ruhsal yakınlaşmayı da sağlar (2,3,18).

İstatistiklerimiz, anne sütü ile beslenme oranını, ilk 3 ay için % 99 olarak belirlemiştir. Bu oran gelişmiş ülkelerden İsveç'te % 17 ve ABD'de % 33'dür (7).

Yenidoğanın anne sütünden sağlıklı bir biçimde yararlanabilmesi ve annenin emzirme sürecinde memeleri ile ilgili bir sorunla karşılaşmaması için laktasyon periyodunda memelere özel bir bakım verilmesi ve emzirme tekniğinin bilinmesi gerekmektedir (6,16).

Erzurum bölgesindeki annelerin emzirme işlemi ile ilgili yeterli ve doğru bilgiye sahip olamayacağı varsayımından yola çıkılarak çalışmamız bu yöredeki annelerin emzirme konusundaki bilgi düzeyleri, uygulamalarını araştırmak ve hemşirenin rolünü belirlemek amacıyla planlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Kesitsel tanımlayıcı özelliğe sahip araştırmada deneysel bir yöntemden yararlanılmıştır. Araştırmamızın evrenini, 15-49 yaş arasında, hastanede canlı

doğum yapmış ve bebeğini emzirmeye başlamış lohusa kadınlar oluşturmuştur. Çalışmamız, Erzurum il merkezinde farklı statüde sağlık hizmeti veren Üniversite Hastanesi, Numune Hastanesi ve sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi Doğum ve Kadın Hastalıkları Kliniğinde gerçekleştirilmiştir. Basit rastlantısal örneklem yöntemiyle toplam 300 anne örneklem grubuna alınmış ve anket formu uygulanmıştır. Ayrıca aynı gruptan yaş, parite sayısı, eğitim durumu ve evlerine ulaşılabilme olanağı dikkate alınarak 30 kişilik bir deney grubu seçilmiştir. Deney grubu annelere anket formu uygulandıktan sonra anne sütünün önemi, meme bakımı, emzirme tekniği ve emzirme periyodu süresince oluşabilecek fizyolojik ve patolojik durumları içeren eğitim kitapçığı verilerek bireysel eğitim yapılmıştır. Yaklaşık bir ay sonra geliştirilen gözlem formu doğrultusunda deney grubu annelerin evlerine yapılan ziyaretlerle verilen eğitimin başarısı değerlendirilmiştir.

Verilerin analizinde %'lik, ki-kare, düzeltilmiş ki-kare ve "t" testi kullanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma grubundaki annelerin yaş ortalaması 26.29 idi. Deneklerimizin % 50.3'ünün okur-yazar ve ilkökul mezunu, % 91.3'ünün ev hanımı olduğu belirlenmiştir.

Annelerin % 32.3'ünün primipar, % 67.7'sinin multipar, % 35'inin 3 ve daha fazla canlı çocuğa sahip olduğu ve çoğunluğunun normal spontan doğum yaptığı belirlenmiştir.

Kadınların % 99.4'ü yenidoğanın anne sütü ile beslenmesi gerektiğini ifade ettikleri halde % 33.7'si anne sütünün yararlarını % 80.7'si anne sütünün içeriğini bilmemektedirler. Erzurum'un kırsal yöresinde yapılan benzer çalışmada, annelerin % 65.8'i anne sütünün yararını bilmemişlerdir (14). Bu fark Erzurum il merkezinde okur-yazar anne oranının yüksek, basılı yayın ve sağlık hizmetlerinden yararlanma olanağının daha fazla ve kolay olmasından kaynaklanmış olabilir.

Annelerin % 33.7'sinin düzenli olarak % 34.7'sinin ise rastgele antenatal kontrole gittiği ve bu kontrollerde annelerin sadece % 2'sine emzirme tekniği ile ilgili bilgiler verildiği saptanmıştır. Güler ve ark'nın çalışmasında(11) düzenli antenatal kontrole gitme oranı % 51 olarak bulunmuştur. Literatürle farklılık gösteren sonucumuz, annelerin % 67.7'sinin multipar olması, çoğunun bayan doktor tercih etmesi, eşlerinin muayene konusunda tutucu davranması ve kadının antenatal kontrollerden yeterince yararlanamaması ile açıklanabilir.

Parite ile son gebeliklerinde antenatal kontrole gitme durumu arasındaki ilişki incelendiğinde pirimipar annelerin daha düzenli antenatal kontrole gittikleri belirlenmiş ve parite sayısı arttıkça antenatal kontrole verilen önemin anlamlı derecede azaldığı saptanmıştır ($\chi^2=26.3$, $p<0.001$). Literatürle de benzerlik gösteren bu sonuç, pirimipar annelerin, eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu ve sağlık eğitimine daha açık olmalarıyla açıklanabilir (4,11).

Annelerin % 76.4'ü emzirme tekniğini aile büyüklerinden, % 14.3'ü basın-yayın organlarından öğrendikleri belirlenmiştir. Güneyli çalışmasında (12) aile büyüklerinden etkilenme oranını % 52 olarak saptamıştır. Deneklerimizin literatürden farklı olarak emzirme konusunda aile büyüklerinden fazlasıyla etkilenmesi, sağlık eğitim programlarının yetersizliği, ailelerin gelenek ve göreneklerine bağlılığı, annelerin bilgi edineceği kaynaklardan yoksun olması şeklinde yorumlanabilir.

Emzirme tekniğini aile büyüklerinden ve basın-yayın organlarından öğrenme durumu ile parite arasındaki ilişki incelendiğinde multipar annelerin aile büyüklerinden yararlanma oranında anlamlı bir artış gözlenirken pirimipar kadınların basın-yayın organlarından anlamlı derecede daha fazla yararlandıkları saptanmıştır (Düzeltilmiş $\chi^2= 18.813$, $p<0.001$; $\chi^2=12.97$, $p<0.05$). Primipar annelerin eğitim düzeylerinin daha yüksek olması, lohusalık ve çocuk bakımı konularında kendilerini yeterli hissetmedikleri için bu bilgileri yetkili kişilerden ve doğru olarak öğrenmek istemeleri, geleneksel uygulamalardan çok pozitif bilimlere inanmaları sonucumuzu destekler niteliktedir.

Annelerin % 67'sinin kolostrumu bildiği, sadece % 24.7'sinin bunu bilinçli olarak bebeğine emzirdiği gözlenmiştir. Annelerin % 43.4'ü geç emzirmeye başlamanın gerekçesi olarak anne ve bebek sağlığının korunmasının, % 12.1'i dini inançlarına ve % 16.8'i aile büyüklerinden etkilendiklerini göstermişlerdir. Erzurum'un kırsal yöresinde yapılan çalışmalarda annelerin % 45.2'sinin bebeklerini doğumdan 6 saat sonra ilk kez besledikleri ve bu uygulamalarında dini inançlarının (% 78.5) etkili olduğu belirlenmiştir (14,17). Araştırmamızda deneklerimizin % 40.3'ünün bebeğini doğumdan 7 saat sonra beslemesi literatürle paralellik gösterirken bu uygulamada kırsal yöre kadınının kentte oranla daha fazla dini inançlarının etkisinde kaldığını göstermektedir.

Parite ile kolostrumun özelliklerini bilme durumu arasında ileri derecede anlamlı bir ilişki saptanmış ve annelerin çocuk sayısı arttıkça kolostrum ve özellikleri hakkında daha fazla bilgiye sahip oldukları belirlenmiştir ($\chi^2=23.85$,

$p<0.001$). Multipar annelerin daha deneyimli olmasının sonucumuzu etkilediği kanısındayız.

Deneklerin paritesi ile doğumdan sonraki ilk emzirme süresi arasındaki ilişki incelendiğinde annelerin çocuk sayısı arttıkça emzirmeye daha erken başladıkları saptanmıştır (Düzeltilmiş $\chi^2=19.54$, $p<0.05$). Bu durum bilinçle yapılan bir uygulamadan çok onların daha kısa sürede ve kolay tamamlanan bir doğum eylemi sonucunda fazla yorgun olmamalarından kaynaklanabilir.

Deneklerin % 59.7'sinin bebeklerini ilk kez anne sütü, % 36.4'ünün şekerli su ile besledikleri saptanmıştır. Tümerdem, İstanbul'un gecekondu bölgesinde yaptığı çalışmasında(21) ilk besin olarak şekerli su kullanma oranının % 55.4 olarak belirlemiştir. Araştırma sonuçlarımızda farklılık gösteren bu değer in Anadolu'nun çeşitli yörelerinden İstanbul'a göçün daha çok gecekondu bölgelerine olması bu ailelerin kendi gelenek ve inançlarına bağlı kalmaları, sağlık güvencesinden yoksun olmaları ile açıklanabilir.

Kadınların ifadelerine göre % 70'inin emzirme öncesi ellerini yıkadığı, % 91.7'sinin doğru pozisyonda emzirdiği, % 58.3'ünün bebeği doğru tuttuğu, % 97.7'sinin meme ucunu doğru tuttuğu, % 25.6'sının emzirme öncesi meme ucunu doğru yöntemle temizlediği belirlenmiştir. Coşkun(5), emzirme öncesi el yıkama alışkanlığını % 38.9, meme uçlarına bakım verme oranını % 36.5 olarak bulmuştur. Gürkan(13) ise emzirme öncesi el yıkama alışkanlığını % 64 olarak saptamıştır. Araştırmamızda emzirme öncesi el yıkama alışkanlığı oranının yüksek bulunması annelerin ifadelerinde samimi olmadıkları düşüncesini uyandırmaktadır.

Parite ile emzirme öncesi el yıkama alışkanlığı arasında anlamlı bir ilişki saptanmış ve primipar annelerin işlem öncesi el yıkama konusunda daha titiz davrandıkları bulgulanmıştır ($\chi^2=13.60$, $p<0.05$). Primipar annelerin hijyenik alışkanlıklarına daha fazla özen göstermeleri, eğitim düzeylerinin daha yüksek ve sağlık eğitimine açık olmaları, bebek bakımında daha titiz davrandıkları şeklinde yorumlanabilir.

Annelerin % 83.3'ünün bebek bırakıncaya kadar emzirdiği, % 95'inin emzirmede her iki memeyi de kullandığı fakat bir sonraki öğünde % 81.8'inin yanlış memeden ve % 14'ünün gelişigüzel memeden emzirmeye başladığı, % 84.7'sininde bebek ağladıkça emzirdiği görülmektedir. Aşan'ın çalışmasında(1) bebeği ağladıkça emzirme oranı % 66.3 olarak bulunmuştur. Literatürle farklılık gösteren sonuçlarımız, annelerin emzirme aralığı, süresi ve emzirmede her iki memeyi nasıl kullanacağı konularında da eğitilmeleri gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Çalışmamızda deneklerin % 85.7'sinin emzirme sonrası meme uçlarına hiç bir bakım vermediği, % 67'sinin sütyen kullanmadığı, % 62.7'sinin emzirme sonrası meme ucuna emici bir bez koyduğu belirlenmiştir. Deneklerimizin çoğunun sütyen kullanmadan meme ucuna emici bir bez yerleştirmesi, işlemi ne amaçla yaptıklarının bilincinde olmadıklarını göstermektedir.

Emzirme öncesi ve sonrası meme ucu temizliği yapma durumu ile parite sayısı arasında ileri derecede anlamlı bir ilişki saptanmış ve primipar annelerin diğerlerine oranla meme uçlarına daha fazla özen gösterdikleri ve uygun yöntemle temizledikleri belirlenmiştir (Düzeltilmiş $\chi^2=32.06$, $p<0.001$; Düzeltilmiş $\chi^2=24.02$, $p<0.001$). Multipar annelerin meme bakımını ihmal etmesi, önceden edindiği yanlış uygulamaları sürdürdüğü ve evdeki fazla sorumluluğu nedeniyle ona vakit ayıramadığı izlenimini vermektedir.

Deneklerin % 78.7'sinin bebeğin gazını çıkardığı, % 63'nün uygun pozisyonda yatırdığı belirlenmiştir.

Eğitim grubunu oluşturan annelerin % 36.7'sinin 20-29 yaş grubunda, % 66.6'sının en az ilkokul mezunu, % 53.3'ünün çekirdek aile tipine sahip, % 86.7'sinin ev kadını olduğu saptanmıştır. Deney grubuna % 53.3, primipar, % 46.7 multipar anne alınmıştır.

Deneklerimize yapılan eğitimin etkinliğini belirlemek için annelerimizin emzirme tekniğine ilişkin davranış ve uygulamalarının eğitim öncesi ve sonrası karşılaştırılması yapılmış ve ilişkisi değerlendirilmiştir.

Emzirirken bebeği tutuş biçimi ile ilgili olarak annelerin eğitim öncesi ve sonrası aldıkları puan ortalamaları karşılaştırıldığında anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($t=2.407$, $0.01<p<0.02$).

Deney grubu annelerin emzirme öncesi meme bakımı uygulama durumunun eğitim öncesi ve sonrası karşılaştırılması tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Deney Grubu Annelerin Emzirme Öncesi Meme Bakımı Uygulama Durumunun Eğitim Öncesi ve Sonrası Karşılaştırılması

Emzirme Öncesi Meme Bakımı Uygulamasından Alınan Puan				
	Ortalama (x)	SD±	“t”değeri	“p” değeri
Eğitim Öncesi n=30	1.333	0.758		
Eğitim Sonrası n= 30	2.066	1.014	3.173	0.01<p<0.01

Tablo 1’de görüldüğü gibi emzirme öncesi meme bakımı uygulama durumu ile ilgili olarak deney grubu annelerin eğitim öncesi ve sonrası aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki saptanmış, annelerin eğitim sonrası meme bakımını daha özenle ve doğru olarak yaptıkları belirlenmiştir.

Her öğünde bebeklerine tanıdıkları emzirme süresi ile ilgili olarak deney grubu annelerin eğitim öncesi ve sonrası aldıkları puan ortalamaları arasında ileri derecede anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($t=8.441$, $p<0.001$).

Deney grubu annelerin emzirme sonrası meme bakımı uygulama durumunun eğitim öncesi ve sonrası karşılaştırılması Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Deney Grubu Annelerin Emzirme Sonrası Meme Bakımı Uygulama Durumunun Eğitim Öncesi ve Sonrası Karşılaştırılması

Emzirme Sonrası Meme Bakımı Uygulamasından Alınan Puan				
	Ortalama (x)	SD±	“t”değeri	“p” değeri
Eğitim Öncesi n=30	1	-		
Eğitim Sonrası n= 30	1.466	0.860	2.968	0.001<p<0.01

Tabloda görüldüğü gibi emzirme sonrası meme bakımı uygulama durumundan annelerin, eğitim öncesi ve sonrası aldıkları puan ortalamaları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Deney grubu annelerin emzirme sonrası bebeğin gazını çıkarma ve uygun pozisyonda yatırma işlemleriyle ilgili olarak, eğitim öncesi ve sonrası aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlı ilişkiler saptanmış ve her iki konuda da eğitim sonrası annelerde olumlu davranış değişiklikleri gözlenmiştir ($t=3.272$, $0.001 < p < 0.01$; $t=3.05$, $0.001 < p < 0.01$).

Emzirme işleminde alınan pozisyon, emzirme işleminde her iki memeyi dengeli bir biçimde kullanma ve lohusalık döneminde uygun sütyen kullanma ile ilgili olarak deney grubu annelerde olumlu davranış değişiklikleri saptanamamıştır.

Çalışmamız hemşireliğin farklı bilim dallarında yapılan ve hemşirelerin sağlık eğitimindeki etkinliğini belirleyen araştırmalarla benzerlik göstermektedir (8,9,10,15,19,20).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kadınlarımızın % 99.4'ünün yeni doğanın anne sütü ile beslenmesi gerektiğini söylemelerine rağmen, anne sütünün yararlarını ve içeriğini tam bilmedikleri bulgulanmıştır. Antenatal kontrollere annelerin çok azının düzenli gittiği ve sağlık ekibince gerekli bilgi verilmediği, bu nedenle bilgi gereksinimlerini aile büyüklerinden edindikleri saptanmıştır.

Annelerin % 67'sinin kolostromu bildiği, % 14.7'sinin bebeği doğumdan hemen sonra emzirdiği, çok azının lohusalık süresince destekleyici sütyen kullandığı ve emzirme öncesi, sonrası meme bakımı verdiği gözlenmiştir.

Annelerin parite sayısının antenatal kontrole gitme, emzirme tekniğine ilişkin bilgi ve uygulama biçimlerini etkilediği gözlenmiştir. 4 ve daha fazla çocuğu olan annelerin emzirme tekniği ile ilgili bilgilerini daha çok aile büyüklerinden ve geçmiş deneyimlerinden elde ettiklerinden düzenli antenatal kontrole gitme, emzirme öncesi el yıkama ve meme ucu bakımını ihmal ettikleri görülmüştür. Buna karşın pirimipar annelerin bu konuda daha hassas davrandıkları ve eğitime açık oldukları belirlenmiştir.

Deney grubu annelere yapılan emzirme tekniğine ilişkin eğitimin bir ay sonraki değerlendirmesinde annelerin emzirirken bebeği tutuş, emzirme öncesi ve sonrası meme bakımı verme, uygun süre ve sıklıkta emzirme, bebeğin gazını

çıkarma ve doğru pozisyonda yatırma konularında bilinçlendikleri saptanmış, eğitim öncesi ve sonrası karşılaştırmaları anlamlı bulunmuştur.

Antenatal kontrollerde bakım ve tedavinin yanısıra anneyi lohusalık dönemine hazırlamak için eğitim programlarının düzenlenmesi, bu programlarda ebe ve hemşirenin aktif rol alması,

Sağlık elemanları tarafından annelere verilmek üzere eğitim kitapçıklarının hazırlanması ve dağıtılması,

Emzirmenin önemi, tekniğini, anne sütünün içeriği ve meme ucu bakımı ile ilgili konularda planlı bir eğitimle daha yaygın kitlelere ulaşılabilmesi için kitle iletişim araçlarından (radyo, tv, basılı yayın) yararlanılması önerilir.

KAYNAKLAR

- 1.Aşan F: İstanbul'un değişik semtlerinde anne sütü ile beslenme durumunun saptanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ana-Çocuk Sağlığı, İstanbul, 1986.
- 2.Baysal A: Genel Beslenme Bilgisi. 5. Baskı, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara, 1989.
- 3.Conk Z, Başbakkal Z: Bebek beslenmesinde anne sütünün önemi. Ege Üniv. HYO Dergisi, 2 (2), 1986, 59-64.
- 4.Coşkun A, Tekin N: Doğum Sayısı, gebelik yaşı ve aralığının ana ve çocuk sağlığına olan etkisi. 2. Ulusal Hemşirelik Kongresi Bildirileri, İzmir, 1990.
- 5.Coşkun A: Emziren annelerden alınan anne sütü ve meme ucu materyalinin bakteriyolojik yönden incelenmesi ve meme bakımının önemi. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Üniv. Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu, İstanbul, 1990.
- 6.Çocuk Sağlığı Programı. 3. Baskı, S.S.Y.B., 1988.
7. Dünya Çocuklarının Durumu. Unicef Türkiye Temsilciliği, Maya Matbaası, Ankara, 1990.
- 8.Ekici B: Hastanede yatan 6-12 yaş grubu çocuklarda uygulamaların yaratabileceği korku ve endişenin araştırılmasında hemşirenin yapacağı eğitimin etkinliğinin araştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniv. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1990.
- 9.Erdoğan S: Juvenil Diabetes Mellitus olgularında hasta ve ailesine uygulanan eğitimin, hastalığın kontrolü üzerine etkinliği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, İstanbul, 1984.
- 10.Eti F: Histerektomi ameliyatının kadında yaratacağı depresyonun incelenmesi ve bunun giderilmesinde hemşirenin etkinliği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1988.
- 11.Güler K ve ark: Prenatal bakımı etkileyen faktörlerle ilgili epidemiyolojik bir çalışma. Hemşirelik Bülteni, 3 (12), 1988, 58-64.

12. Güneşli U: Ankara'nın AÇS merkezi bulunan bölgelerinde yaşayan ailelerin çocuklarının beslenme durumları üzerine bir araştırma. Türk Hemşireler Dergisi, 31 (4), 1981, 49-54.
13. Gürkan Ö: Postpartum döneminde primipar ve multiparların deri hijyenine ait bilgilerinin araştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1985.
14. Hacıoğlu N: Eğitim araştırma sağlık ocakları bölgesinde 0-12 aylık bebeği olan annelerin çocuk bakımı ve beslenmesi konusunda bilgi tutum ve davranışları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum. 1990.
15. Kanan N: Preoperatif eğitimin postoperatif ağrı algılanmasına olan etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Üniv. Tıp Fakültesi Cerrahi Hastalıkları Anabilim Dalı, İstanbul, 1985.
16. Neyzi O, Ertuğrul T: Pediatri. 1. Baskı. Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, İstanbul, 1989.
17. Özden T: Gebelik, doğum ve lohusalığa ilişkin geleneksel inanç ve uygulamalar. Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniv. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1987.
18. Özsoylu, Ş: Anne Sütünün Üstünlükleri. Katkı Dergisi. 1. 1987. 3.
19. Şirin A: Anneye yapılan emzirme ve anne sütü eğitiminin bebek gelişimine ve emzirme uygulamasına etkisi. I.Ulusal A.Ç.S Hemşireliği Sempozyumu, İstanbul 1989.
20. Şirin A, Ercel İ: Doğum sonrasında süt kalitesini geliştirme yönünden bireysel düzeyde ve aşamalı verilen anne eğitiminin gerekliliği üzerine bir araştırma. Ege Üniv. HYO Dergisi 10(1), 1994. 19-29.
21. Tümerdem Y: Metropolitan bir kentte gecekondü bölgelerinde, bebeklikte anne sütü ile besleme ve süttten kesme davranışı. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniv. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1988.